

ПИСМА НА ГЕОРГИ РАЙЧЕВ ДО НИКОЛАЙ ЛИЛИЕВ

Елка Константинова

Сърдечно приятелство е свързвало Георги Райчев и Николай Лилиев още от 1908 година. Тогава двадесет и шест годишният Райчев напуска завинаги пращните провинциални канцеларии и пристига в София с „глупавата мисъл да стане голям писател“. Но столицата не го посреща с отворени обятия, а с пълно безразличие и безработица. Със седемдесет и четири лева в джоба, с голям, пълен с ръкописи куфар и с помътена от смътните идеи на модернизма глава той се лута безпомощно из студения град, сързо свършва парите си и няколко месеца жестоко гладува. Единствените му познати и загрижени за него хора са двамата старозагорски поети Николай Лилиев и Димитър Подвързачов. Те усилено му търсят работа и най-сетне успяват да го назначат при себе си като писар в III Софийска мъжка гимназия „Гладстон“, където Лилиев е преподавател в търговския отдел, а Подвързачов — секретар. Тяхното приятелство Райчев дълбоко цени до края на живота си. От глухата провинция той изведнъж попада в самия водовъртеж на културния живот у нас, сред елита на тогавашната ни духовна интелигенция.

Колкото и различни по характер да са Николай Лилиев и Георги Райчев, между тях лесно се създава близост и взаимна привързаност. Свързва ги общата обич към родна Тракия, към безбрежната шир на полето, към липите и правите улици на Стара Загора. И двамата са от това ново поколение, което прави първите си стъпки в литературата в началото на века и има всички основания да преживява болезнено всеки свой допир с обществената действителност. Чрез Лилиев Георги Райчев фатално се свързва с групата на символистите, които го въвеждат в омайния свят на „чистото изкуство“, запознават го с руската и западната култура и литература.

За един двадесет и шест годишен писател със съвсем неоформени литературни възгледи, с незавършено гимназиално образование, дружбата с Лилиев и останалите символисти е от изключително значение. Райчев не става символист колкото и силно да се влияе от най-близките си приятели, но се заразява от тяхната идейна безпътница и от обхваналото ги силно чувство на безизходност и обреченост. Едва ли е имало в нашия културен живот по-нещастно поколение. Огромна пропаст го дели от суровата действителност, естетическите му идеали са абсурдни и несъвместими с живота, мечтите му са неосъществими, истинският път на борбата, който единствено може да го изведе на спасителния бряг, му е непознат.

Двамата близки и неразделни приятели са почти всяка вечер заедно или в дома на Подвързачов, или в печатницата, където се редактират хумористичните му списания, или в бирария „Батенберг“, или в някое скромно кафене, където до полунощ говорят за литература. Скоро Георги Райчев напредва в чиновническата си кариера и от писар става секретар на Ючбунарската гимназия. Благодарение на тракийския си практицизъм и на пословичната си пестеливост той успява винаги да скъта някоя спестена пара и да послужи при нужда на безпаричните си приятели. За първите години на живота му в столицата Николай Лилиев си спомня с топло приятелско чувство: „Между приятелите, които в навечерието на Балканската война се събираха в така наречената „Вишнева градина“ — празно място с няколко дървета, с няколко маси и с една барака, где то се правеше кафе — срещу прочутата сладкарница „Цар Освободител“, мечта за всички някогашни провинциални поети, — Йордан Йовков и Георги Райчев бяха най-оригиналните, най-самобитните, най-нелюбимите. И двамата бяха почнали своята литературна дейност със стихове, и двамата печатаха своите разкази в списанията на Антон Страшимиров, и двамата станаха по-късно сътрудници на „Звено“, а бяха вече приятели на неговия редактор Димитър Подвързачов.“ От този спомен на Лилиев личи колко много цени самобитния талант на своя приятел, „талант, който се възвисява над всички

негови добродетели — талант, който ни задължава да ценим високо творчеството му.“ От своя страна Райчев е благоговееел пред културата и духовната чистота на Лилиев, вслушвал се е в оценките и мненията му и с благодарност е приемал литературните му съвети. В едно свое интервю, след първото представление на пиесата си „Еленово царство“ в 1934 г. Райчев изказва специални благодарности на Николай Лилиев“, който с мъченическо търпение е чел по няколко пъти всички редакции и варианти на пиесата“.

В архива на поета Николай Лилиев са запазени две писма от Георги Райчев. Първото е от Мюнхен и носи дата 3. IV. 1924 г., а второто е от София, 22. XII. 1932 г.

Първото писмо Райчев пише до своя приятел по време на едногодишната си командировка в Германия, където по негови собствени признания научил „много добри и лоши работи“, поради което не му „останало време да учи езика“. През тази една година — 1924 — Райчев тъгува за родината и пише стихове в проза, наречени „Бели стихове“: „Кал“, „Момичето от беседката“, „Двадесет реда“, „Покойници“, „Зелената вечер“, „Човекът и кучето“ — всичките пропити с тъга и самотност, с разяждаща душата носталгия. Писмото е адресирано до София, където Николай Лилиев е току-що назначен за драматург на Народния театър.

Второто писмо на Георги Райчев е писано в София, където той живее заедно със семейството си (след завръщането си от Мюнхен, Райчев се оженва на 26. X. 1924 г.) на улица „Оборище“ № 46 в собствен апартамент. По това време той работи като библиотекар в Народното събрание и е в разцвета на творческите си сили. Писмото е адресирано до Варненската търговска академия, където Лилиев е преподавател по френски език от 1932 до 1934 година.

München, 3. IV. 1924 г.

1

Драги Николашка, четох Тасевото¹ писмо, дето се учудваш, че съм се умълчал, но вярвам, че не ще е било толкоз голямо учудването ти всъщност, защото знаеш какви могат да бъдат причините на мълчанието ми — все още чакам като кон на празна ясла — „вести“ от София. И, разбира се, нищо не съм получил до този час. Изглежда, че хората в София, всички хора — и жени и мъже — са избрали най-коварния, най-отвратителния и простишки начин, за да ми откриват истината — чрез мълчание!

Какво да ти говоря повече? — Всичко, което бих ти казал — знаеш го, говорено е не един път. Не е ново за тебе дори това, че съм преживял тежки дни през това време — от 1 март до сега. Имаше малко спокойни часове, спокойни от злоба, от мъка, отчасти и . . . любов, ако щеш. И ето, тези часове се опитвах да „оползотворя“ в работа, да напиша поне Мерзавецът.² И, слава богу — завчера, на 1 го дописах. Имам оттогава два щастливи, радостни, спокойни дни, въпреки че времето пък сега е отвратително. Още съм под впечатление на последните страници; харесва ми, доволен съм от всичко в него, дори има мигове, че най-после един път постигнах бихмк онова, което исках да кажа. Разбира се, за съмненията не ти говоря — те са неизбежни при мене — знаеш.

Чете го вчера Олга³ — харесва го; прочела го наведнъж през нощта. Взе го Стоилов.⁴ Сега чакам него да донесе ръкописа; ще го прочета и аз и ще поправа думи и едно място, което реших да поясня. Искан Бобчевски⁵ да го носи в София, но страх ме е да не стане някое нещастие да се загуби. Стоилов ще пита в пощата колко ще искат, но боя се — тъкмо 100 стр. е. „Накрай града“⁶ беше 40 и пак сума пари платихме. В този момент съм решил: ще го пратя до тебе с Олга, ще го прочетеш и ще го пратиш от там на Мечката⁷, като ми известиш веднага колко к р о н и (или в левове) си платил — за да ти ги пратя оттук. Не се сърди, миличък — знаеш, че аз не мога без такива сметки и съвсем излишно е, особено сега да хабиш труд и думи. Па, наистина искам да прочетеш и ти ръкописа, дори и Пундев⁸, ако пожелае и обещае да свърши това в няколко часа. Повече от два дни не го бави, моля!

Друго какво? Знаеш, навярно, че Спиро⁹ е вече пом. редактор; че „Златорог“¹⁰ е излезнал и ще излиза, но как и за кого — не знам. Че Ел. Пелин дал в „Епоха“¹¹ интервю, не пропуснал да ухапе мене и Йовков (само нас!) и признал (простака му с проста!) че откраднал името „нечиста сила“ от някаква винетка на „Нива“, представляваща: Една жена увита около някой п р е д м е т и . . .“ Как ти се вижда този тънък шопско-поетически израз?! Лес, братко, лес!

Още какво? Завещанието на Гешев? Блоквия сговор? Чернотрудовия народ? Или, или. . . мълчанието на Вл. Василев, Йордан Бадев, Дим. Шишманов, Дим. Подвързачов (несравнимият ми приятел!) или моята мечтана бъдеща жена Капка Димитрова, или най-после не знам — имам ли премия или нямам! Или — какво още, Николай? — Дечко Узунов? Да. Пратих по него чорапи, ликьор, дълго писмо до Мечкаров и отстъпък. Молих го, настоявах: да разбере, да ми обади. — О, веднага щом стигна всичко ще ти обади. Така. А двадесети ден е днес — нито дума; дори на Машенка не е писал нито ред, горкото момиче! Е, какво ще кажеш? Не трябва ли да се допуска, че в самата софийска атмосфера има някакъв бацил на тъпоумие и негодяйщина и щом всеки стъпи още на гарата, щом вдъхне софийския въздух заболява неизлечимо. Как ще си обясниш иначе всичко това? Може би, че те са честни, достойни, разбрани, сериозни и дори културни хора, а това, че така се отнасят към мене, е просто за. . . моя сметка. Дано е така — утешил се бих дори с него, само да не е мисълта, че сме най-тъпото и некултурно племе на Балканите, закостеняло в шопски понятия. . .

Исках да ти пиша повече, но се раздразних. Щом разбереш де ще вървиш — пиши ми. А Дунавът как е — ще тръгнат ли параходи за Елена Спартанска?

По всичко изглежда, че и аз ще се прибирам към Виена, ако този мръсен франк все така катастрофално се качва. Хитъ¹² замина ли? Поздрави Пундев и всички приятели и предай на Първанов това писмо, моля те.

Твой Григорий.

1. Константин Тасев — любознателен, интелигентен българин от Радомир. Близък приятел на Райчев и Лилиев. В Мюнхен Константин Тасев и Георги Райчев са заедно и редовно си кореспондират с Николай Лилиев. Дружбата на Райчев и Тасев продължава и след завършването им в България.

2. Разказът „Мерзавец“, писан в Мюнхен през 1924 г., е печатан в сп. „Златорог“, V — 1924, кн. 3/4, 132—176 стр. Прототипът на героя в този разказ е Георги Гайдаров от село Сърнево — куц, грозен, но докаран и любезен, особено с жените.

3. Олга Сирак Скитник е съпруга на Сирак Скитник — художник и писател.

4. Борис Стоилов — приятел на Лилиев и Райчев.

5. Венедикт Бобчевски — композитор.

6. „На край града“. Разказ на Георги Райчев, печатан в сп. „Златорог“, V—1924, кн. 1, 26—45 стр.

7. Така наричали Йордан Мечкаров, един от най-близките приятели на Подвързачов, Райчев и Лилиев.

8. Васил Пундев — писател и деятелен сътрудник на македонското движение. Роден в 1892 г. в Дупница и убит в София в 1930 г.

9. Спиридон Казанджиев — професор по философия и писател. Роден през 1882 г.

10. Списание „Златорог“, редактирано от Владимир Василев, излиза от 1920 г. до 1944 година

11. „Епоха“, ежедневен вестник. С., I—1923 — IV-1925. Редактор: Григор Чешмеджиев.

12. Хитъ Попов — млад режисьор, приятел на Райчев.

13. Борис Първанов — журналист и поет. Познат на Райчев и Лилиев.

Драги Николчо,

Честия ти именния ден и прочие — не гледай, че датата е малко късничка: всъщност писмото беше наречено за именния ти ден, но, разбира се, малко позакъсня. От Никулден до Анинден не е бог знае колко — не сме хора на условностите.

Прочее пиша ти днес, в десет часа и тридесет и две минути (според моя часовник!), след като току-що съм се завърнал от Ана Каменова¹. Не бива да се съмняваш, че не съм пийнал — пийнал съм, но за жалост дори не се чувствавам зашеметен. Казвам ти това не за да се похваля, а още по-малко да се оплача — хората добре ни почерпиха и нагостиха — но за да те предупредя, че каквото и да ти кажа по-нататък — имам още три страници! — не бива да го отдаваш на „пийналото състояние“ (какъв идиотски израз, нали? А това се пише във вестници, дори в романи!)

Съпругата ми и дъщеря ми се прибраха от кухнята (пиша ти в спалнята) и шумно спорят дали е време или не да ляга госпожицата, но това няма никакво значение за откровените признания и изповеди, които може би ще ти кажа по-надолу.

И така, Николчо, ида от АнКам, не съм весел, не бях весел и там — дори след изпиването на десетина чаши бяло и червено мелнишко вино. Угнетен бях цялата вечер там. Мълчахме отначало трима в един ъгъл — Стубел², Ангел³ и аз. Те може би не се стесняваха, но аз се чувствавах на тръне. Двата заговориха за нещо — ще ти го кажа накрая — и това ме още угнети.

Каних се отдавна да ти пиша. Не ти писах, защото не улучих време. Ще си дойдеш, може би, за празниците. Дали ще се видим — не знам, но обещавам си — на себе си — че след празниците ще ти пиша по-често и ще те моля и ти да се пообаждаш. Винаги съм чувствувал през живота си нужда от един човек, на когото да пиша в известни моменти. За жалост, ние българите, въпреки глупавия ни сантиментализъм понякога, все пак не умеем нито да бъдем както трябва откровени, нито пишем интимни писма. Каквото съм писал през живота си, писал съм го до жени и — колкото и чудно да ти се вижда! — не мога да се оплача, че не са ме разбирали, дори когато не са ме любили.

Но, приятелю, не са това откровеностите, за които ти споменах. Работата е, че зимата минава, а от моята „петиетка“ нищо не излезе. В понеделник навърших петдесет години. Дал си бях обещание да омъдрея. Вън от шегата наистина от няколко месеца чувствам един — как да го кажа? — буквално „творчески подем“. Преди всичко повярвах, че трябва да се пише, че има защо да се пише и пр. после — че щом реша, ще мога. Чувствам съзнанието си ясно. До този ден съм още чист от кошмарното замайване, от което друга година страдат всичките му зимни месеци. Имам установени неща за писане: повест, нова композиция на онази злополучна „Чифлишка гора“,⁴ голям разказ, дори цикъл поеми, между които, може би ще има и „Ахасфер“⁵ — и това без трите четвърти ще бъдат на библейски сюжети, а всъщност по-съвременни от уводна статия на партнен (опозиционен при това!) ежедневник!

Но ето че повестта почнах преди два месеца (за нея подробно ще ти говоря други път), написах 40 страници, с поправките — 80! и спрях. Сиреч съвсем случайно, сиреч в момент, когато най-много ми се пишеше и чувствавах, че съм на прав път. Причината? — съвсем случайна — до комизъм случайна. Обещах — пак случайно — да чета на радиото. Исках да напиша нещо съвсем ново. Почнах го 3 часа преди да го чета: толкова малко щеше да бъде. Вярвах, че ще го напиша за три часа. Не го написах, разбира се. Четох „Карачакал“. ⁶ Но ето, че от онова не можах да се откажа. И го писах . . . два месеца! Не е ли лудост това, Николай? Аз ти говоря факти. Идиотският разказ се нарича „Пъстрата броеница“⁷. Когато го видиш някой път, ще разбереш болката, с която съм ти писал и говорил тази нощ. Два месеца за един посредствен разказец! И едвам съм ти писал и говорил тази нощ. Два месеца за един посредствен разказец! И едвам днес пак приготвих ръкописа си на повестта. Па каквото господ даде. . . Николай

няма да прибавям пета страница. Не искам да мъча и двама ни. Прощавай и за четирите. Обещаното да ти кажа на края — допъти.

Твоят Гришка.

¹ Ана Каменова — писателка; родена през 1894 г. Редовно сътрудничи на „Златорог“, „Съвременник“, „Свободна реч“ и др.

2. Йордан Стубел — автор на стихове за възрастни и деца. Роден през 1897 г.

3. Става дума за писателя Ангел Каралийчев.

4. Това е повестта „Песента на гората“, написана през 1927 г. и издадена заедно с други разкази през 1928 г.

5. Тези поеми на библейски сюжети със съвременна тематика не са отпечатани. Може би изобщо не са написани.

6. Ахасфер — староеврейско име, което означава вечен скитник, който никъде не намира покой. Николай Лилиев има поема „Ахасфер“.

7 Разказът „Карачакал“ е написан по-рано. Печатан е в сп. „Златорог“, XI—1930, кн. 5 и 6, 131—140 стр.

⁸ Разказът „Пъстрата броеница“ е публикуван в сп. „Българска мисъл“, VIII—1933 г., кн. 4, 249—257 стр. Тук Райчев разказва истинска случка, която чул от артиста Богомил Андреев за един от прислужниците във Военното училище.